

MOBIL INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM

tanulmányok

Szerkesztette:

Nyíri Kristóf

Budapest 2001

MTA Filozófiai Kutatóintézete

Sándor Klára:

MOBILTÁRSADALOM ÉS NYELVHASZNÁLAT: VALAMI ÚJ VAGY ÚJRA A RÉGI?

Vádak az információs társadalommal szemben

A 20. század talán leginkább abban különbözött a korábbiaktól, hogy találmányai nem fokozatosan, egy szűk használói körből lassan kiszivároghva terjedtek el, mint az emberek életébe korábban jelentős változásokat hozó újítások többsége, hanem gyorsan, tömegesen váltak ismertté – talán ezért váltanak ki nagyobb sokkot, több félelmet. *Ha* így van – lehet, hogy csak azért hisszük ezt, mert a mai változásokat saját bőrünkön tapasztaljuk, a világ megváltozását *mi* érzékeljük és nem elképzelt őseink, akiket, bármennyire próbálkozunk is vele, nagyon nehéz arccal és érzelmekkel rendelkező, valódi embereknek képzelni az elvont *régi*ek helyett. A hagyományokkal élő ember talán mindig ugyanennyire riasztónak találta, ha a körülötte lévő világ megváltozott, és ezzel idegené is vált.

A félelmek tárgyai, következésképpen az újjal szemben támasztott vádak természetesen jellemzők egy-egy kora (és nyilván nem pusztán a változásokra adott válaszok ezek, hanem az adott korszak általános félelmeit tükrözik). Manapság a sötét jóslatokban megfogalmazódik például, hogy az Internet-korszak le fogja rombolni a könyvkultúra évszázados, sőt az írásbeliség évezredek hagyományait;¹ hogy méginkább el fogja szigetelni egymástól az embereket; hogy a virtuális élet helyettesíti majd a valót; hogy függőséget alakít ki, s ezzel családokat tesz tönkre – nemrégiben a napilapok „kis színeseket” tartalmazó oldaláról mindenki értesülhetett arról, hogy egy dán férfi SMS-elvonókúrára szorult.

Vádak az Internet és a mobiltelefon nyelvre tett hatásával szemben

A nyelvvel kapcsolatban legalább ennyire borúlátó előrejelzéseket hallhatunk. Hogy az Internet és a „mobilozás” tovább rombolja a helyesírást (az utóbbi eddig csak az SMS-sel tehette, újabbán a WAP megnyitotta az Internet-csatorkát a telefonon át is); még lomposabbá teszi a stílust; kaput tár a szleng, argó beözönlésének (pedig ezek már így is több életteret raboltak el a széptől és hasz-

¹ Pl. Horváth Iván, „Öt tárgy és öt mondat”, 2000/1999. január, 50.o.

nostól, mint amennyi kívánatos volna), ezzel lazábbá teszi a köznyelvi nyelvhasználatot (hogy lassan már minden csín kivész a magyar nyelvből, s a nyelvhasználatban nem lesz szmoking, sem öltöny, csak melegítő és pizsama); tovább pusztítja a mai kor emberének amúgy is megcsappant szókincsét; s hozzájárul a magyar nyelvet ma leginkább fenyegető veszély, a magyar-angol keveréknyelv kialakulásához. A „mobil” rosszálló mellékjelentésű szinonimáit (*bunkofon, tahofon* stb.) a nyelvfeltű írásokban úgy sorolják föl, hogy nem tesznek különbséget a semleges *mobil* és a gyakoriságban jóval mögötte álló pejoratív elnevezések között, erősítve ezzel azt az előítéletet, hogy akinek mobilja van, az föltétlenül bunkó is.

A „vélekedés” ereje

A félelmek létjogosultságát nem lehet vitatni. A félelem az univerzális emberi tulajdonságok egyike, kultúráktól függetlenül, belénk kódolva létezik, és nagy szükségünk van rá: félelem nélkül valószínűleg soha nem lett volna az emberiségnek alkalma rettegni az Internettől, de még a nyelvromlásától sem – kihalt volna. Az is igaz, hogy ha az emberek mindentől féltek volna, ami új, akkor is kihaltak volna.

A kultúra megjelenésével a tapasztalati félelmek (nem éljük túl, ha belesétlünk a szakadékba, ha beleesünk a tűzbe vagy egy erős sodrású folyóba, ha találkozzunk egy éhes vagy gyerekeit féltő nagyragadozóval stb.) átadhatóvá váltak: ettől kezdve tabuk is keletkeztek. Azonban a kultúra elemei, így a tabuk is, önállósították magukat egy idő után, s olyan újabb félelmeket szültek, amelyek mögött többé az égvilágon semmilyen tapasztalat nem volt – csak analógiák, metaforák, képzelgések. Amit úgy hívunk: a „józan ész”, az tapasztalati tudás és a kultúránkkal örökölt tudás bennünk szét nem választódó elegye. Az európai kultúrában a „tisztá ráció” tana később szentesítette és tudományossá avalta az „így kell lennie, mert így logikus” elvét, és megszoktuk, hogy dolgokat kikövetkeztessünk; megszoktuk azt is, hogy a logikából kiindulva jósoljunk.

Bábel legendája a szétszóródástól, meggyengüléstől való félelmet a nyelvi megértés megszűnéséhez köti; s arról tanúskodik, hogy az európai kultúrában évezredek óta félnek az emberek attól, hogy egyszercsak nem értik majd meg egymást. A 19. században az államnemzet eszméje fölerősítette és kissé átalakította ezt a hiedelmet: a nyelv a nemzet szimbólumává vált, kezdetben a közös és kizárólagosan birtokolt nyelv létét, majd ennek „jöl-létét” („helyes” használat) szabták a nemzet jólétének föltételéül.

A nyelv elromlásától való rettegést más mítoszok is erősítik. Az egyik az „aranykor”-mítosz: hogy egykoron volt egy jobb, szebb világ, melynek nyelve is jobb és szebb volt. A félelmek megfogalmazói a jelenkor nyelvét is romlottnak tartják, romlottabbnak, mint ősapáink nyelvét.³ A veszély tehát különösen nagy, hiszen nem egy tökéletes, egészséges nyelvnek, hanem egy gyengélkedőnek kell szembenéznie a fenyegető veszélyekkel. Az etnocentrikus gondolkodás – erről ne csak az jusson eszünkbe, hogy egymás kiirtásához vezethet, hanem az is, hogy kiemelkedően fontos szerepe van a csoportképződésben⁴ – minden idegent, szokatlant „rossznak” tart; minden idegen, szokatlan nyelvhasználatot „barbár”-nak vél. Az írásbeliséget övező tisztelet, valamint a latin nyelvnek egyrészt szentsége, másrészt holt nyelv mivolta következtében a nyelv „igazi” formájának az európai kultúrában régóta az írott nyelvet tartják,⁵ ezért az emberek hajlamosak bármiféle nyelvi változást romlásnak tekinteni, s bármiféle, az írásbelitől eltérő nyelvhasználatot slendriánságnak minősíteni. Mindezek a mítoszok a magyar kultúrába is beépültek,⁶ sőt hatásukat még erősíti az is, hogy a magyar művelődéstörténet alakulásai miatt a magyar erősen normatív beszélőközösségnek számít.⁷

A nyelvtudomány sokáig békésen éldögélt e mítoszok mellett. Ennek részben az volt az oka, hogy a nyelv vizsgálatában nagyon sokáig – összehasonlíthatatlanul tovább, mint a természettudományokban – megelégedtek azzal, hogy a valódi, létező nyelvhasználat helyett arról mondjanak véleményt, amit nyelvnek *tar-*tanak; másrészt pedig az, hogy annak a nyelvtudománynak a szemlélete, amelyet Magyarországon sokan „a” nyelvtudománynaként ismernek, nem mond ellent az említett mítoszoknak; vagy lényegtelenek számára, vagy egyetért velük.

Amit nálunk legtöbbször „mai nyelvtudomány”-ként ismernek, a 19. századból eredeztetni saját gyökereit. Első, saját elődjeként számon tartott iskolája az újgrammatikus iskola volt. Ezt a nyelv történetisége foglalkoztatta, így az élő nyelv-

³ Az ősapák korá ebben az esetben is az a kor, amely már túl van a kommunikatív emlékezet határain, de nem csúszik még bele mélyen a kulturális emlékezet legősibb, kódos rétegeibe: Arany János kora. (Vö. Jan Assmann, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest: Atlantisz, 1999.)

⁴ Csányi Vilmos, *Az emberi természet*, Budapest: Vince Kiadó, 1999.

⁵ James Milroy és Lesley Milroy, *Authority in Language*. 2. kiad., London – New York: Routledge, 1991.

⁶ Sándor Klára, „Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés”. A Kiefer I. által szerkesztett *A magyar nyelv enciklopédiája* c. kötetben, Budapest: Corvina. Megjelenőben.

⁷ Pléh Csaba, „On the Dynamics of Stigmatization and Hypercorrection in a Normatively Oriented Language Community”, *IJSL* 111 (1995), 31–45.o. – Sándor Klára, „Language Cultivation in Hungary: Further Data”, az ugyanő által szerkesztett *Issues on Language Cultivation* c. kötetben, Szeged: JGYI Kiadó, 2000.

vel csak a nyelvjárások vizsgálata révén került kapcsolatba, de a nyelvjárásokat is elsősorban abból a szempontból figyelte, hogy mit mondanak el a nyelv történetéről. A Saussure nevéhez kapcsolt strukturalizmus ki is mondja, hogy nem érdeklő, ami van (a *parole* sem, a *parole*-t magába foglaló *langage* sem), csak ami nincs (a *langue*);⁸ Chomsky generatív iskolája csatlakozik ehhez az állásfoglaláshoz (az *ideális beszélő ideális hallgatóval* használt, *potenciális* nyelve, *kompetenciája* érdeklő).⁹ Ezeknek az irányzatoknak a nyelvszemlélete lehetővé, sőt ésszerűvé tette azt az eljárást, hogy a nyelvészek a saját elgondolásuknak megfelelő nyelvet tekintsék a nyelvleírás alapjának: az említett iskolák a nyelvet individuálisnak és homogénnek tartják.¹⁰ Ebből kiindulva természetesen nincs kivétlenül abban, ha a nyelvész saját nyelvi intuícióját azonosnak tekinti a beszélőközösség más tagjainak nyelvi intuíciójával, a magyar nyelvet pedig azonosnak tekinti azzal, amit ő magyar nyelvnek ismer – másképp fogalmazva: nincs szüksége empirikus adatokra a nyelv leírásához.

Ez a nyelvszemlélet a nyelvet „gép”-nek tekinti: hangsúlyozottan eszköznek, amelynek feladata elsősorban vagy akár kizárólagosan *gondolatok közlése*. Csak ezzel a nyelvszemlélettel fér össze a nyelvművelés alap gondolata: az, hogy a nyelv – mint minden gép – tökéletesíthető, de el is rontható; s hogy „alkatrészeit” szükség esetén egy mozdulattal kicserélhetők.

A „józan ész”-nek a ránk hagyományozott kultúrából táplálkozó része tehát azt mondja, hogy a nyelv romlásától való félelem indokolt.

⁸ Saussure három dichotómiája közül a legismertebb talán a nyelv (*langue*) és a beszéd (*parole*) szétválasztása (a másik két dichotómia a belső és külső nyelvészet, illetve a szinkronia-diakronia). A *langue* Saussure szerint az az elvont, konvencionális jelrendszer, amely egy közösség „megállapodásának” köszönhetően egységes formában létezik a közös tudatban. Ez az elvont rendszer szolgál a beszédtevékenység alapjául, de a beszélők által létrehozott beszéd (*parole*) nem azonos a nyelvvél, hanem annak aktuális megnyilvánulása. A *langue* és a *parole* együttese a *langage* (nyelvet). ld. Ferdinand de Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészethez*, Budapest: Corvina, 1997.

⁹ Chomsky érdeklődésének középpontjában nem a létrehozott, hanem a létrehozható mondatok állnak; szerinte a nyelvész feladata a mondatok létrehozását lehetővé tevő kompetencia leírása, figyelmen kívül hagyva mindazt az „esetlegességet”, ami a *performanciához*, a beszédbeli, tényleges megvalósuláshoz tartozik.

¹⁰ Saussure ugyan nem feledkezett meg arról, hogy a nyelv (a *langage*) heterogén, de őt a *langue* érdekelte, s ez definíciója szerint homogén. Saussure sokszor hangsúlyozta azt is, hogy a *langue* a közösség egyezségén alapuló jelrendszer, mivel azonban *homogén* jelrendszer, minden egyén fejében azonosnak kell lennie. Chomsky immitizmusa nem is enged meg más magyarázatot, csak hogy a nyelv *individuális*, *kompetencia-fogalma* pedig *arra* épül, hogy a nyelv *homogén*.

A nyelvi változások jellemzői

A „józan ész”-nek a tapasztalatból táplálkozó része azonban nem ezt mondja.

A nyelv társas szemlélete, amely a főtebb ismertetettel szemben a nyelvet heterogénnek, s – mint a neve is mutatja – társas jelenségnek tekinti, természetesen ugyanúgy az ősidőig visszavezethető, mint a másik szemlélet (az sem a 19. században jelent meg; csak addig szokás visszakövetni); 19. századi képviselői közül leggyakrabban Humboldtot emlegetik, ritkábban Herdert és Goethét is. Aki ezt a szemléletet követi, az értelemszerűen nem elégedhet meg azzal, ha a nyelvelírás a nyelvet leíró egyéni nyelvismerete és intuíciói alapján történik – hiszen a szemléletből következően az azonos nyelvet beszélő emberek nyelvhasználatát csak nagyon hasonlít egymáshoz, de sohasem azonos. A nyelv empirián alapuló leírása mégis elég későn teljesedett ki, akkor, amikor a hangrögzítést lehetővé tevő technikai eszközök, illetve a nagyszámú adat földolgozására és elemzésére alkalmas gépek megjelentek.

A társasnyelvészet (angolul *sociolinguistics*) születését egy 1964-ben a UCLA-n tartott konferenciához szokás kötni;¹¹ első nagy művének a William Labov New York-i vizsgálatait közzétevő könyvet¹² tartják. Ezek a mérföldkő-állítások persze pontatlanok lennének, ha a szemlélet megjelenésére vonatkoznának, de az a módszertan, amely lehetővé tette az emberek tényleges nyelvhasználatához legközelebb álló adatok gyűjtését, rögzítését és földolgozását, valóban Labov munkáiban jelent meg először;¹³ a módszer elméleti hátterének leírása szintén ebből az időből származik.¹⁴

¹¹ Roger W. Shuy, „A Brief History of American Sociolinguistics 1949-1989”, *Historiographia Linguistica* 17 (1990), 183-209.o. A konferencia anyagát ld. William Bright (szerk.), *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference*, 1964. The Hague: Mouton, 1966.

¹² William Labov, *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics, 1966.

¹³ Az 1966-ban megjelent könyvnel korábbi, klasszikussá vált munkáiban is: a Martha's Vineyard-i vizsgálat (William Labov, „The Social Motivation of a Sound Change”, *Word* 19 [1963], 273-309.o.), illetve a nyelvi változás mechanizmusának (William Labov, „On the Mechanism of Linguistic Change”, *Georgetown Monographs on Language and Linguistics* 18 [1965], 91-114.o.) legkorábbi leírásában.

¹⁴ Uriel Weinreich, William Labov és Marvin Herzog, „Empirical Foundations for a Theory of Language Change”, a W. Lehmann és Y. Malkiel által szerkesztett *Directions for Historical Linguistics* c. kötetben, Austin: University of Texas Press, 1968, 95-188.o.

Az 1960-as évek óta végre köznapi, élőbeszédbeli adataink is vannak arra vonatkozóan, hogy milyen a nyelv – és kiderült, hogy egészen jól megfigyelhető, és le is írható az, aminek megfigyeléséről korábban lemondtak: a nyelvi változás. A nyelv változásáról gyűjtött tudás ismeretében, a nyelv változásának megfigyelésére és leírására részletesen kidolgozott elméleti és módszertani háttér mellett védhetetlenné vált az, hogy a nyelv változásáról ezeket az ismereteket figyelmen kívül hagyva, pusztán vélekedésekre alapozva tegyünk kijelentéseket.

Az elmúlt csaknem fél évszázadban nem sikerült például olyan nyelvi változást találni, amelyet egyetlen tényezőhöz lehetett volna kötni: a nyelv változásait a tapasztalatok szerint mindig tényezőegyüttesek irányítják.¹⁵ A tényezők három nagyobb csoportra oszthatók: a nyelvi rendszeren belüli viszonyokra, a társas viszonyokra, és a mindezekre vonatkozó vélekedésekre.¹⁶ Azaz: a nyelvi elemek változásait befolyásolja, hogy az adott elemek hogyan ágyazódnak be a nyelvi rendszerbe, más szóval, hogy milyen kapcsolatban állnak a nyelvi rendszer összes többi elemével.¹⁷ (Pl. hogy mennyire számitanak jelöltnek vagy jelöletlennek,¹⁸ saját szűkebb mátrixuk belső viszonyai, illetve más paradigmák analógiája mennyire támogatja őket stb.) A nyelvi változásokat természetesen befolyásolja a társas viszonyok is. Az adatok azt mutatják, hogy minden nyelvi elemnek társas jelentése is van, azaz minden egyes szóhoz és grammatikai formához társulnak olyan jelentések, amelyek megszabják, hogy az adott elemet a beszélő kikkel beszélve és milyen helyzetekben használja. Ugyanez a társas jelentés a hallgatónak azt mondja el, hogy akivel beszél, az milyen társadalmi csoportból való, melyik földrajzi területről jön, és milyennek értelmezi éppen a kettejük között fennálló viszonyt. A társas jelentésen keresztül a nyelvi elemek közvetlen kapcsolatban állnak a nyelvet beszélő közösség társas viszonyaival, így ezek meghatározóak a nyelvi változások szempontjából. A tényezők harmadik csoportja a nyelvi elemekre, illetve a társas viszonyokra vonatkozó attitűdöket tartalmazza. A beszélők tudatosult – többségükben a kultúrával hagyományozódó – vélekedései, valamint a saját csoport, illetve más csoportok nyelvhasználatára adott öntudatlan válaszai szintén jelentős szerepet játszanak a nyelv változásá-

¹⁵ William Labov, *Principles of Linguistic Change: Internal Factors*, Oxford: Blackwell, 1994.

¹⁶ Dennis Preston és Nancy A. Niedzielski, *Folk Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000.

¹⁷ Sándor Klára, „Amiért a szinkrón elemzés foszladozik”, az ugyanő által szerkesztett *Nyelvi változó – nyelvi változás* c. kötetben, Szeged: JGYF Kiadó, 1998, 57–84.o.

¹⁸ „Jelöletlen”-nek azokat a nyelvi formákat nevezik, amelyek általánosnak, gyakorinak, alapesetnek mondhatók; „jelölt”-nek pedig azokat, amelyekre kevésbé általános szabályok érvényesek, ezek a formák szabálytalanabbak, kivételek.

ban. A tényezőcsoportokon belül az egyes tényezők változásai az összes többi tényező helyzetében is változásokat okoznak; s mivel egy-egy tényező a másik két tényezőcsoport egyes elemeivel is közvetlen kapcsolatban van, az adott kapcsolaton keresztül változásokat okoznak a másik két tényezőcsoportban is. A nyelv dinamikus, komponens-rendszerként¹⁹ működik.²⁰

A társas jelentés teszi lehetővé és egyben elkerülhetetlenné, hogy minden nyelvi megnyilvánulásunkkal identitásokat is kifejezzünk. Az identitás- és szerepjelzés a nyelv kommunikatív szerepeinek ellátásában legalább annyira fontos, mint a gondolatok közlése, sőt talán elsődleges is ahhoz képest.²¹

A társasnyelvészeti kutatások tapasztalatai szerint a magas presztízzsel rendelkező sztenderd nyelvváltozatok nem belső nyelvi tulajdonságaik, hanem társadalmi értékelésük miatt kerültek kiváltságos helyzetbe: azok a sztenderd változatok, amelyek fokozatosan „kiemelkedtek” a többi, nemsztenderd nyelvváltozat közül, mindig a társadalmi elit nyelvváltozatainak utódai.²² A megfigyelések szerint a nyelvek és a nyelvváltozatok esetében az alkalmasság és a funkció nem úgy függ össze, hogy a „belső erőinél” fogva legalkalmasabb kerül az adott funkcióba, hanem úgy, hogy *attól válik* alkalmassá egy-egy funkció betöltésére egy nyelv vagy nyelvváltozat, hogy használni kezdik az adott funkcióban.

Mindezek ismeretében, legalábbis nyelvészként, jó megszabadulnunk a nyelvre vonatkozó mítoszoktól, ha jóslásokba akarunk bocsátkozni – például ha azt mérlegeljük, hogy a technikai újítások milyen hatással lesznek a nyelv-

¹⁹ George Kampis, *Self-Modifying Systems in Biology and Cognitive Science: A New Framework for Dynamics, Information and Complexity*. Oxford-New York: Pergamon, 1991.

²⁰ Sándor Klára, „Weak Points’ in Language”, *Bilingualism, Discourse, Language Change*. Working papers of the Study Centre on Language Contact 7. Megjelenőben. Schneider (Edgar W. Schneider, „Chaos Theory as a Model for Dialect Variability and Change?” Az A. R. Thomas által szerkesztett *Issues and Methods in Dialectology* c. kötetben, Bangor: University of Bangor, Department of English, 1997, 22-36.o.) a kaosz-elméletet javasolja a nyelvi változások leírására; azaz a nyelvet szintén dinamikus működő rendszerként értelmezi. A nyelv itt említett, komponens-rendszerként való működése lényegében azonos azzal, hogy a nyelv evolúciós modellel írható le (vö. Sándor Klára és Kampis György, „Nyelv és evolúció”, *Replika* 2000. június, 125-143.o.).

²¹ Sándor Klára, „Language Change and Evolution: Linguistic Variation and Change as a Consequence of the Biological Embeddedness of Language”. Előadás a 29. NWAV konferencián. East Lansing, MI (USA), 2000. október 7. – Vö. még Robin Dunbar, *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

²² Milroy és Milroy, *Authority in Language*, id. kiad.

használatra. Nem gondolhatjuk például komolyan, hogy önmagában egy-egy technikai eszköz jelentős változásokat képes okozni, hiszen ehhez számos más tényezőnek a változást elősegítő együttállása szükséges. És nem kell tartanunk attól sem, hogy eljutunk oda, hogy majd nem értjük meg egymást: akiknek szükségük lesz egymás értésére, azok úgy fognak viselkedni, hogy a normálisnál több és nagyobb félreértés ne forduljon elő beszélgetéseikben. Nem kell tehát félnünk attól, hogy a Mészáros család Kőbükijéhez hasonló „gyöknyelven” fogunk beszélni. És attól sem kell tartanunk, hogy utódaink csökevényes nyelven gagyognak majd. A nyelvtörténészek egyetértenek abban, hogy a legkorábbi rekonstruálható nyelvek, a mai nagy nyelvcsaládok több ezer évvel ezelőtt volt alapnyelvei sem működésükben, sem összetettségükben nem különböztek a mai nyelvektől; mint ahogyan a ma beszélt nyelvek között sem lehet különbséget tenni „fejlettségük” alapján – egyaránt bonyolult, strukturált és „tökéletes” mindegyik, függetlenül attól, hogy beszélőik milyen technikával és gazdasági háttérrel rendelkeznek. Nincs okunk arra, hogy feltételezzük, néhány évtized vagy akár évszázad alatt olyan változások játszódhatnak le az ember génszerkezetében, társas szerveződési viszonyaiban és az őt körülvevő környezetben, hogy lényegileg változzon meg a nyelv. S ha mégis bekövetkezne ilyesmi, akkor is mindannyian azt a nyelvet fogják beszélni és érteni, s az a nyelv lesz mindarra alkalmas, amire alkalmasnak kell lennie.

Hipotézisek a mobiltelefon nyelvi hatásairól

De egyelőre maradjunk a beláthatóbb távolságoknál. A társasnyelvészeti kutatások tapasztalatai alapján föllátható néhány hipotézis arra vonatkozóan, hogy milyen változásokat okozhat az internet és a mobiltelefonozás a társadalom nyelvhasználatában.

Feltételezhetjük például, hogy ezek az eszközök hozzájárulnak az írásbeliség trónfosztásához: nemcsak a kép és a hang újra fontosabb szerepet kaphat (s ezzel egyébként a mostani állapot egy korábbi, *természetesebb* állapothoz közelít),²¹ hanem azzal is, hogy az írásbeliség maga válik informálisabbá, s ezzel természetesebbé. Értelmezhető, hogy az írás különös gondot igényelt, amikor a hordozóeszköz időtálló, az írás maga pedig meglehetősen fárasztó tevékenység volt: a kőbe vésett feliratok nyelve éppen ezért valószínűleg nagyon távol állt a

²¹ Hasonlóan Nyíri Kristóf, „Globális tanulás és helyi közösségek”, *Világosság* 1998/11, 3-13.o., továbbá ugyanő; „Multimédia és új bölcsészettudomány”, 1999-ben tartott előadás (<http://www.uniworld.hu/nyiri/termtud.htm>).

hétköznapi nyelvtől. A középkori kódexmásolók még mívesen rajzolgatott betűket és iniciálékat írtak; aztán minél inkább tömegcikké vált a könyv, annál kevésbé volt értelme tisztelettel övezni magát az írás folyamatát. Ezzel párhuzamosan vált egyre hétköznapibbá a tartalom: amíg az íráshordozó „örök” vagy drága volt, addig meggondolták, mit írtak le. Amíg a levél egy hónap, vagy akár egy év eseményeit foglalta össze a címzettnek, addig körültekintően válogatva és gondosan fogalmazva készült. A számítógép, s méginkább az internet fölgyorsítja és olcsóvá teszi a sokszorosítást. Az íméltnél nincs értelme gondosan megfogalmazni, hiszen lehetőséget nyújt a félreértések gyors tisztázására; nem kell takarékoskodnunk a tartalommal illetően sem, írhatunk jelentéktelen, napi eseményekről. Így nem a kultúra rombolása, hanem a tartalomtól és az információs csatorna tulajdonságaiból egyenesen adódó következmény, hogy az ímélszövegek kócosabbnak, rendezetlenebbnek tűnnek – ha a hagyományos írott szövegekre jellemző tulajdonságokat keressük bennük. De megfogalmazhatjuk ezt úgy is, hogy a beszélt szöveghez közelítenek sokkal inkább, mint eddig bármilyen írott szöveg.

A mobiltelefon mint közvetítő csatorna szintén a nem-személyes beszélgetések informálisabbá válásához járul hozzá: a hagyományos telefonon beszélve különböző udvariassági formulák tartoznak például a beszélgetés elindításához, mert mindenekelőtt meg kell győződnünk arról, hogy azzal beszélünk-e, akivel szeretnénk. Ezek a formulák szükségképpen formálisabbá tették a beszélgetések stílusát. A mobiltelefon nem a személytelen berendezés, hanem az élő személy „tartozéka”, sokszor már a telefon csörgésekor tudjuk, ki van a vonal végén, így ezekre a formulákra egyszerűen nincs szükség – mindez a személyes találkozáskor megszokott, közvetlenebb nyelvhasználat felé mozdítja a nem-személyes beszélgetések stílusát. Mivel az elérhetőség folyamatos, az ímélnél hasonlóan itt sem kell a legszükségesebb közlendőkre szorítkoznunk. A mobilozásba belenövő generációk jellemzően nem fontos üzleti ügyek, hanem apró-cseprő események közlésére használják a telefont.

Mindez valószínűleg ahhoz vezet, hogy a nyelvhasználatban csökken a formális stílussal járó helyzetek aránya, s növekszik a közvetlen beszéd tere. Egy ilyen változás, együtt az olcsó és állandó elérhetőség biztosításával, jelentősen hozzájárulhat a társas kapcsolathálózatok²⁴ megerősödéséhez: a közösségek tagjai, akiket a technikai civilizáció a 20. század végéig egyre inkább elválasztott egymástól,²⁵ lehetőséget kapnak arra, hogy kapcsolataikat szorosabbá fűzzék. Eb-

²⁴ Lesley Milroy, *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell, 1980.

²⁵ Olyan mértékben, hogy a közösségek „egytagú csoportok”-ra kezdtek szakadni. ld. Csányi, *Az emberi természet*.

ben éppen a közvetlen nyelvhasználat, a jelentéktelennek tűnő, apró-cseprő ügyek megbeszélése, a „főlöleges” közlések – azaz az egymás életében való folyamatos és aktív részvétel – játszhat döntő szerepet. A nyelv újra teljességében töltheti be eredeti funkcióját, a társas kapcsolatok, a csoportok összetartását.²⁶

A fenti hipotéziseket lehetségesen ellenőrző kutatás terve

Hogy az imént megfogalmazott hipotézisek mennyire váltak be, azt véglegesen nyilván csak évtizedek múltán lehet majd eldönteni. Arra azonban van lehetőség, hogy ellenőrizzük megalapozottságukat.

Az előbeszédbeli szövegek lehallgatása, imélek, SMS-ek elolvasása értelem-szerűen etikai és jogi korlátokba ütközik, így ez a lehetőség szóba sem kerülhet. Van viszont az imélnek is, az SMS-nek egy olyan különleges válfaja, amelynek megfigyelése nem ütközik hasonló akadályokba: a csettelés. Az internet vagy a WAP beszélgetőszobáiba lépő emberek tudatában vannak, hogy megjegyzéseik nyilvánosak; ráadásul álnéven jelentkeznek be, tehát azonosíthatatlanok. Ezzel ugyan számos szociológiai független változó figyelembevételéről kell lemondanunk, de egyrészt ezek az adatközlők egy részétől hozzájárulásukkal begyűjt-hetők, másrészt tervezhetők olyan kérdések, amelyek megválaszolásához nincs szükség ezekre az adatokra.

Hogyha például az informalitás felé mozdulást akarjuk vizsgálni, akkor az életkor, nem, iskolázottság, lakóhely stb. ismerete nem szükséges annak vizsgálatához,²⁷ hogy az írott szöveget hogyan próbálják hangsúlyozottan „élőszóbelivé” tenni; vizsgálható, hogy a szigorú területi korlátok²⁸ között mit tartanak fontosnak közölni, mit hanyagolnak el; hogyan csökkentik a redundanciát minimálisra úgy, hogy az üzenet még érthető maradjon; stb. Érdemes lehet megfigyelni, hogy hogyan váltakoznak a beszélgetőszoba témái napszakok, csetleg

²⁶ Vagyis ezek a társasnyelvészeti megfontolások alapján tett „jóslatok” is arra vezetnek, amit Nyíri Kristóf úgy fogalmazott meg, hogy „az egész eddigi kommunikációtechnológiai történelem úgyszólván most nyeri el értelmét”. (Nyíri Kristóf, „Bevezető gondolatok a Westel és az MTA Filozófiai Kutatóintézete Mobil Információs Társadalom Kutatási Programjához”, http://wap.phil-inst.hu/nyiri/nyiri_bev.htm).

²⁷ Bár tapasztalataim szerint ezeknek a jellemzőknek nagy része kiderül a „beszélgetés” során, s tendenciák (pl. életkorra vonatkozóan) akkor is kitapinthatók, ha az adatok egy részét hamisan adják meg a csettelők.

²⁸ A Westel WAP beszélgetőszobájában az üzenetek legfeljebb 30 betűhely hosszúságúak lehetnek; az idő is korlátozza az üzenet írását, hiszen a csettelőnek igyekeznie kell, hogy minél kevesebb üzenet olvasásáról maradjon le.

napok szerint; hogy hogyan épülnek föl társas kapcsolathálózatok, hogy mennyi idő alatt, milyen kritériumoknak megfelelően fogadnak be egy-egy új tagot; hogy föltárható-e valamiféle csoportszerkezet (kiszámít magnak, középnek, periférián lévőknek); hogy milyen nyelvi ismertetőjegyei vannak az azonos csoporthoz tartozásnak.

Egy ilyen kutatás segíthet eloszlatni azokat a félelmeket, amelyekkel józan eszünk egyik fele ijesztget – és olyan irányokat javasolhat a technikát fejlesztőknek, amelyeknek józan eszünk másik fele kifejezetten örül.